

Koronázás a Német-római Birodalomban és Magyarországon a kora újkorban

A koronázás „*kell, mert a nemes csak a törvényesen megkoronázott királynak alattvalója*” – írta Hajnóczy József 1791-ben megjelent *Közjogi értekezésében*.¹ Ekkor még élénken élhetett benne II. Lipót 1790. évi magyar koronázásának emléke, amelyet heves viták előzttek meg többek között arról, vajon megszakadt-e a Habsburgok öröklési joga azzal, hogy Lipót elődje, II. József nem koronáztatta meg magát, illetve szükséges-e megkoronázni a magyar királyt ahhoz, hogy törvényesen uralkodhasson. Hajnóczy – a *Tripartitum* alapján – úgy vélte, igen. II. Lipót fejére rá is került a Szent Korona, és közel 80 év után ő volt az első, akit magyar királlyá és német császárrá is megkoronáztak.

Ebben a tanulmányban II. Lipót két koronázását veszem alapul a kora újkori német és magyar koronázások összehasonlításához. Röviden ki fogok térni a koronázások elengedhetetlen előzményeire, a választásra és az alkotmányos biztosítékokra (hitlevél, választási kapituláció), valamint a kora újkori koronázási helyszínekre, a koronázási jelvényekre és ornátusra. Utóbbiak tárgyalásánál csak a német jelvényeket és ruhadarabokat mutatom be részletesen, mivel ezekről sokkal kevesebb információ lelhető fel a hazai szakirodalomban, míg a magyar jelvények és az öltözet története, leírása, szimbolikája megtalálható a magyar szakirodalomban.² Ezek után II. Lipót példáján keresztül fogom összehasonlítani a két koronázást. Az összevetés során elsősorban két korabeli nyomtatott forrásra fogok támaszkodni. A császári koronázást az 1791-es választási és koronázási diárium³ alapján rekonstruálom, a magyar koronázás eseményeihez pedig Decsy Sámuel *A magyar Szent Koronának és az ahhoz tartozó tárgyak históriája* című munkáját használom fel, amely részletes leírást tartalmaz a magyar királykoronázásról, legvégén pedig kifejezetten II. Lipót koronázását mutatja be.

Mielőtt a tárgyra térnék, szeretném előrebocsátani, hogy a mostani összehasonlításnak korlátai vannak. A koronázások igen komplex rituálék voltak, amelyekben csaknem minden tárgy és mozdulat szimbolikus tartalommal bírt, az egyes ceremóniák részleteit befolyásolhatta a történelmi helyzet. A koronázásról általában,

1 Hajnóczy, 1791. 40.

2 A koronázási jelvényekre lásd a teljesség igénye nélkül: Bertényi, 1978; Decsy, 1792; Hende 2013; Kovachich, 1790.

3 *Diarium*, 1791.

a magyar koronázásokról és a német császárválasztásokról számos monográfia és tanulmány született,⁴ amelyekkel egy könyvtárat is meg lehetne tölteni. Ezért most nem vállalkozom többre, mint egy „általános” összevetésre, amelyben igyekszem a legfontosabb elemeket bemutatni.

Választás és koronázás

„Császárválasztás”

A római (német) királyokat nagyjából a 12. század közepe óta választották, a választásra jogosult hét egyházi és világi fejedelem személyét és kiváltságait az 1356-os *Aranybulla*⁵ rögzítette. A választók száma a kora újkorban többször módosult: 1648-ban nyolcra,⁶ 1692/1708-ban kilencre nőtt,⁷ 1777-ben eggyel ismét csökkent,⁸ majd 1803-ban tíz főre emelkedett. A választófejedelmek joga – és kötelessége – volt a római király megválasztása, aminek menetét az Aranybulla részletesen szabályozta.

A német királykoronázás presztízse jelentősen megnőtt a kora újkor legelején. A középkorban ugyanis a választófejedelmek által német királlyá megválasztott és megkoronázott személyt a pápa koronázhatta császárrá. A pápa csak a választók által megválasztott személyt koronázhatta meg, ami a választás alkotmányjogi súlyát jelzi a koronázással szemben. Bár az uralkodói jogkörök gyakorlása nem függött a pápai koronázástól, a legtöbb római király törekedett arra, hogy a pápa császárrá koronázza Rómában. 1508-ban azonban megváltozott a helyzet, amikor I. Miksa (akit 1486-ban már római királlyá koronáztak) hiába próbált az itáliai háborúk idején eljutni Rómába, hogy császárrá koronáztassa magát. Trientben kiadott deklarációjában felvette a „választott római császár” címet, a császári cím használatát pedig a németországi királykoronázáshoz kötötte. Így az addigi királykoronázás lényegében császárkoronázással lépett elő, a hivatalos titulátúrában pedig a „választott” jelző utalt arra, hogy az illetőt nem a pápa koronázta meg. A későbbiek-

4 A magyar koronázások történetét jelenleg dolgozza fel Pálffy Géza „Lendület” Szent Korona Kutatócsoportja. A 2. lábjegyzetben említett tételeken túl a magyar koronázásokra vonatkozóan lásd (a teljesség igénye nélkül): Bartoniek, 1936; Fügedi, 1984; Geric, 1984; Holčík, 2005; Pálffy, 2004; Pálffy, 2008. A császárválasztásokra vonatkozóan lásd például: Brockhoff–Matthäus, 2006; Wagner, 1994. Egyes császárválasztások feldolgozásai például: Ziekursch, 1902; Heigel, 1877; Vajnági, 2014; Macek, 2010; Hattenhauer, 1995.

5 *Aranybulla*. (A fejezetekre és paragrafusokra hivatkozom.)

6 A vesztfáliai békében a méltóságától megfosztott Pfalz visszakapta a választófejedelmi rangot. A bajor herceget, akire a pfalzi jogosítványokat korábban átruházták, ugyanakkor meghagyták választói méltóságában.

7 I. Lipót 1692-es rangemelését Braunschweig–Lüneburg számára csak 1708-ban ismerte el a birodalmi gyűlés.

8 A bajor Wittelsbachok kihalásakor a pfalzi Wittelsbachok kezében egy szavazattá olvadt össze a kettő.

ben a birodalom felbomlásáig csupán egyetlen császár koronáztatta meg magát a pápával és hagyhatta így el a választott jelzőt. Ő V. Károly volt, akit 1530. február 24-én (30. születésnapján) koronázott meg Bolognában VII. Kelemen pápa. Jelen munkában a pápai koronázással nem foglalkozom, csak a német királykoronázással, amely a kora újkorban megegyezett a császárkoronázással.⁹

A gyakran – röviden, bár terminológiailag pontatlanul – csak császárválasztásként emlegetett választás és koronázás igen összetett, elsősorban a középkorban meggyökeresedett rituálé volt. A szimbólumok és szimbolikus aktusok szerepére a Német-római Birodalom alkotmánytörténetében Barbara Stollberg-Rilinger kutatásai irányították rá a figyelmet.¹⁰ Tézise szerint az erősen formalizált, folyamatosan ismétlődő, szimbolikus cselekménysorok „eljátszásával” a személyesen megjelenő résztvevők elfogadták az aktus által rájuk testált jogokat és kötelezettségeket.¹¹ A megállapítást a császárválasztás kontextusába helyezve elmondhatjuk, hogy amíg a választás és a koronázás rituáléját a császár, a választófejedelmek, a birodalmi rendek és a frankfurti polgárok eljátszották, a Német-római Birodalom létjogosultságát formálisan nem lehetett megkérdőjelezni.¹²

Az *Aranybulla* előírta, hogy a választást Frankfurt am Mainban kell tartani, a választófejedelmi gyűlést pedig a mainzi érseknek kell összehívnia. 1790-ben Friedrich Karl Joseph von Erthal mainzi érsek küldte szét a meghívót a frankfurti választásra a többi választófejedelemnek, köztük II. Lipót legfiatalabb öccsének, Miksa Ferenc kölni érseknek. A választófejedelmek követségeinek részvételével zajló választógyűlés a Frankfurt am Main-i városházán, a Römerben lefolytatott tárgyalások után a királyválasztás napját szeptember 30-ra tűzte ki. A választás misével egybekötött és a koronázáshoz hasonlóan formalizált aktusát a frankfurti Szent Bertalan-templom választókápolnájában bonyolították le.¹³ Lipót megválasztásának hírére ugyanezen a napon Pappenheim örökös birodalmi marsall¹⁴ vitte a Frankfurttól körülbelül 30 kilométerre délkeletre fekvő Aschaffenburgba, ahol Lipót szállása volt. Az újonnan

-
- 9 Ha az utódot még a császár életében megválasztották és megkoronázták római királlyá, királykoronázás történt (például II. József, 1764). A császár halálakor ez a megválasztott és megkoronázott király automatikusan, minden külön eljárás nélkül lépett elő császárrá. Ha a császár halálakor nem volt megválasztott és megkoronázott római király, akkor császárkoronázásról beszélhetünk, például II. Lipót esetében.
- 10 Átfogó elemzése: Stollberg-Rilinger, 2008.
- 11 Stollberg-Rilinger, 2008. 9–12.; Stollberg-Rilinger, 2011. 359–360.
- 12 Ez egy erősen leegyszerűsített megállapítás a kora újkor egészére vonatkozóan, de jól kifejezi a császárválasztások jelentőségét, és bizonyos mértékig magyarázza azt, hogy a 18. században már számos kortárs által is anakronisztikusnak tekintett birodalom miért maradt fenn 1806-ig. A kora újkor végére a rituálék szerepe átértékelődött, sommásan megfogalmazva devalválódott. Ezen folyamat bemutatása azonban nem tárgya a jelen dolgozatnak.
- 13 A dolgozat keretei nem teszik lehetővé a választási rituálé részletekbe menő ismertetését, de ezt az aktust is pontosan szabályozta az *Aranybulla* II. fejezete.
- 14 Az *Aranybulla* alapján a választófejedelmek viselték a legmagasabb udvari hivatalokat, a birodalmi főhivatalokat (Erzämter). Ilyen minőségükben kellett bizonyos szimbolikus szolgálatokat teljesíteniük a választás és a koronázás alatt. Amikor a választó személyesen nem vett részt ezeken az aktusokon, az erre kijelölt, úgynevezett örökös birodalmi hivatalnokok (Erbämter)

megválasztott király október 4-én vonult be ünnepélyesen Frankfurtba, két nappal később pedig felpróbálta és magára igazította a koronázási ornátus darabjait. Ezzel minden készen állt a szertartáshoz.¹⁵

Magyarország

Az 1687. évi II. törvénycikkben a magyar rendek törvénybe iktatták, hogy „mostantól jövőre s örök időkre senkit mást, mint fennczimzett Ó császári s királyi felségének saját ágyékából származott fiörökösei közül az első szülöttet [...] fogják törvényes királyuknak s uruknak elismerni és azt mindenkor és annyiszor, valahányszor ily felavatás ujból bekövetkezik, a fentebb kijelentett hitlevélben foglalt czikkelyek előrebocsátandó elfogadása, vagy királyi biztosítása s e felől oly alakban, mint elődei teljesítették, leteendő eskü után, országgyűlésileg, e Magyarországon belül, meg fogják koronázni.”¹⁶

Ezzel – ha bizonyos megkötésekkel is, de – a rendek lemondtak királyválasztó jogukról, amelynek létét, vagy legalábbis gyakorlását már I. Ferdinánd 1526. évi trónra lépésétől kezdve megkérdőjelezték. A Habsburg főhercegek ugyanis szép sorban követték egymást a magyar trónon, és a rendek hangoztatták ugyan, hogy valamennyi uralkodót ők választották meg, lényegében elfogadták a Habsburgok utódait a magyar trónon, cserébe az udvar megengedte, hogy választójoguk szabad gyakorlásaként interpretálják a történeteket.¹⁷ A rendek nem mondtak le ugyanakkor arról, hogy megkoronázhassák az uralkodót, és mint a fenti idézetben is olvasható, a koronázást hitlevél kiadásához, eskü letételéhez és a koronázó országgyűlés megtartásához kötötték.

Szerződés az új uralkodóval: választási kapituláció és hitlevél

Lipótnak mind Németországban, mind Magyarországon biztosítékokat kellett adnia arra, hogy az ország alkotmányát tiszteletben tartva fog uralkodni. A Szent Római Birodalomban ezt a választási kapituláció¹⁸ és az arra tett eskü szolgálta. Az egyházi gyakorlatból átvett választási kapituláció elméletileg a császári hatalom szerződéses korlátozását jelentette, gyakorlatilag azonban diktátumnak is nevezhetnénk, hiszen a király kötelezettségeit sorolja fel, a választófejedelmekre vagy a birodalmi rendekre vonatkozóan azonban semmilyen kikötést nem tartalmaz. A „szerződést” a választófejedelmek fogalmazták meg a frankfurti választógyűlés

vették át a szerepüket. Például a szász herceg volt a birodalmi főmarsall, helyettese az örökös birodalmi marsall, Pappenheim gróf volt.

15 A választás és a koronázás köztes időszakára lásd Wandruszka, 1965. 303–306.

16 *Ezer év törvényei.* ([http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=4360.](http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=4360)) (Utolsó elérés: 2014. január 26.)

17 Bartoniek, 1936. 96–97.

18 A választási kapituláció fejlődéséről és jelentőségéről lásd Hartung, 1911. 306–344.

során, a római királynak pedig a megválasztása után, de még a koronázás előtt esküt kellett tennie rá.

Az első kapitulációt 1519-ben, V. Károly megválasztásakor adták ki, biztosítandó, hogy Károly ne spanyol udvaroncáival intéztesse a birodalom ügyeit. A szöveg előírta többek között a pápa és a katolikus egyház védelmét, az alaptörvények – mindenekelelt az *Aranybulla* – és a törvények megtartását, a választófejedelmek és a birodalmi rendek kiváltságainak tiszteletben tartását, hogy a német ügyeket németekkel kell intézteni, és hogy a király nem tehet kísérletet arra, hogy a birodalmat örökös monarchiává alakítsa, vagy bármilyen módon befolyásolja utódjának kiválasztását.

A későbbi kapitulációk mind az 1519-es szövegre építettek, és idővel egyre több korlátozást szabtak a császári hatalomnak. Az egymást követő választási kapitulációk kiválóan alkalmasak arra, hogy tanulmányozásukkal a császár és a rendek közötti erőviszony alakulását, az uralkodói mozgástér folyamatos szűkülését figyelemmel kísérjük. A kapituláció megfogalmazásából kimaradó birodalmi rendek tettek ugyan kísérletet egy állandó kapituláció elfogadtatására, ám az 1711-ben elkészített dokumentumot sosem használták a választások alkalmával. A kapitulációkat a német alkotmány legelőkelőbb elemeiként tartották számon, és a 18. században valamennyit megjelentették nyomtatásban. Sőt gyakran előfordult, hogy jogtudósok kommentárokkal, elemzésekkel, összehasonlításokkal bővítve adták ki a kapitulációkat.

A magyar koronázási hitlevél vagy diploma (*diploma inaugurale*) gyökerei nem nyúlnak vissza ilyen régre. Bár II. Mátyás koronázás előtti törvénycikkeit is lehet koronázási feltételekként számon tartani,¹⁹ az első hitlevelet II. Ferdinánd adta ki (1622. évi 2. tc.). A hitleveleket a koronázást követő első országgyűlésen cikkezelték be. A hitlevél terjedelme folyamatosan csökkent: II. Ferdinánd 17 pontos hitlevele I. József koronázására 7, III. Károlyéra 5 pontra redukálódott. A 18. században a diploma a következő pontokat rögzítette:²⁰ a király 1. megtartja az ország szabadságait, mentességeit, kiváltságait, törvényeit és szokásait, kivéve az 1222. évi *Aranybulla* ellenállási záradékát; 2. a Szent Koronát az országban a törvényesen megválasztott koronaörökkel őrizteti; 3. az ország visszaszerzett és visszaszerzendő részeit az országhoz visszacsatolja; 4. ha III. Károly, I. József és I. Lipót fi- és nőága is kihalna, akkor a rendek királyválasztási joga visszaáll; 5. valahányszor koronázásra kerül sor Magyarországon, a megkoronázandó köteles előtte ezt a hitlevelet elfogadni és az esküt letenni. A hitlevelet a koronázás utáni első országgyűlésen iktatták törvénybe (ezért nem szerepel a *Corpus Iuris*ban IV. Ferdinánd hitlevele, aki sosem lépett trónra, és I. Józsefé sem, akinek uralkodása alatt nem került sor befejezett országgyűlésre).²¹

19 Szijártó, 2005. 199.

20 A pontok lényege ugyanaz volt, de a 18. században voltak módosulások, lásd Poór, 2011. 87–88.

21 Szijártó, 2005. 200.

1790-ben számos tervezet született a hitlevél módosítására, elsősorban azért, mert II. József nem koronáztatta meg magát, hogy ne kelljen alávetnie magát a hitlevélnek és az eskünek. Döntését a rendek nem vették jó néven, ezért halála után létezett olyan álláspont is, hogy a koronázás elmaradása miatt a Habsburgok öröklése megszakadt, de mindenképpen új szerződést kell kötni a dinasztiaiával. II. Lipót végül minden új diplomatervezetet elutasított arra hivatkozva, hogy ő meg kívánja tartani a szokást, vagyis csak az elődjei által kiadott hitlevelet volt hajlandó elfogadni. A rendeknek annyit sikerült elérniük, hogy az országgyűlés a hitlevél becikkelyezése után (1791:2. tc.) törvénybe iktatta, hogy a király elhunytá után utódját hat hónapon belül meg kell koronázni (1791:3. tc.). A 18. században az országgyűlés – a pontos összeg megnevezése nélkül – „csekély” tiszteletdíjat is megajánlott az újonnan megkoronázottnak (1715:4. tc.; 1741:3. tc.; 1791:4. tc.; 1792:3–4. tc.).

A koronázás színhelye

A középkori német királykoronázások többségét Aachenben bonyolították le, mivel az ottani dómban található az a trón, amelyet Nagy Károly megbízásából készíttettek a 790-es években. A város és a trón jelentőségét I. Ottónak köszönheti, aki 936-ban Aachenben koronáztatta meg magát, amivel hagyományt teremtett. Az utolsó aacheni koronázást 1531-ben tartották, amikor I. Ferdinánd fejére került fel a korona (őt egyébként szokatlan módon Kölnben választották meg). Bár 1562-től kezdve a birodalom bukásáig a koronázások többségét Frankfurtban tartották, több alkalommal koronáztak Regensburgban (II. Rudolf, 1575; III. Ferdinánd, 1636; IV. Ferdinánd, 1653), egyszer pedig Augsburgban (I. József, 1690).

Az első, akit Frankfurtban koronáztak meg, II. Miksa volt 1562-ben. Annak, hogy Miksát a választás megtartása után Frankfurtban meg is koronázták, gyakorlati okai voltak. Nemcsak sok időt és pénzt lehetett megtakarítani ezzel, hanem el lehetett kerülni, hogy november végén (a választás 24-én, a koronázás 30-án volt) igen zord időjárási körülmények között kelljen a hosszú útra vállalkozni. Szintén a frankfurti koronázás mellett szólt, hogy november 2-án meghalt Johann Gebhard von Mansfeld kölni érsek, akinek az aacheni koronázáson a felkenést kellett volna végeznie, utóda azonban még nem volt felszentelve, ezért uralkodót nem kenhetett fel. Frankfurt azonban a mainzi érsek alá tartozott, aki jelen is volt, fel is volt szentelve, így alkalmas volt a koronázás levezénylésére. A frankfurti helyszín állandósulása mellett szólt a praktikus szempontokon túl a város kedvező földrajzi fekvése, nemzetközi szinten is jelentős vására, fejlett infrastruktúrája, valamint az is, hogy a választás és az ahhoz kapcsolódó ceremóniák miatt a koronázási szertartást is viszonylag egyszerűen meg lehetett szervezni.²²

Magyarországon hagyományosan akkor tekintették törvényesnek egy uralkodó megkoronázását, ha az esztergomi érsek a Szent Koronával Székesfehérvá-

22 A koronázás Frankfurtba kerüléséről és előnyeiről: Pelizeaus, 2005. 316.; Stahl, 2005. 284.

rott koronázta meg. A koronázóváros tehát Székesfehérvár volt, azonban az ország három részre szakadása és a törökök benyomulása miatt ez a város nem volt elég biztonságos a koronázások lebonyolítására vagy a koronázási ékszerek őrzésére. Az ország politikai központja is északabbra, Pozsonyba tolodott. Így történt, hogy a kora újkor folyamán a király- és királyné-koronázások jó részét Pozsonyban tartották. Kivételesnek tekinthető, hogy három koronázásra Sopronban került sor (Gonzaga Anna Eleonóra királyné, 1622; III. Ferdinánd király, 1625; Wittelsbach Eleonóra Magdolna királyné, 1681).

1790-ben, miután ünnepélyes keretek között Bécsből Budára szállították az 1784-ben elvitt Szent Koronát, a rendek szorgalmazták, hogy az új uralkodót, II. Lipótot ne Pozsonyban, hanem Budán koronázzák meg. Lipót végül nem tett eleget ennek a kérésnek, Pozsonyban koronáztatta meg magát. Utóda, I. Ferenc két évvel később már engedett a rendek kívánságának, így 1792-ben először tartottak Budán királykoronázást.

Koronázási jelvények és koronázási ornátus

A koronázások elengedhetetlen kellékei voltak az uralkodói hatalmat szimbolizáló koronázási jelvények és a koronázási ornátus darabjai. Magyarországon ezek a Szent Korona, a jogar, az országalma, Szent István kardja, palástja, sarui, kesztyűi és kettős keresztje voltak. Mint korábban jeleztem, a magyar koronázási ékszerek leírására, történetére és szimbolikájára nem szeretnék most kitérni, mivel a szakirodalomban ezek a témák jól fel vannak dolgozva.

A birodalmi koronázási és hatalmi jelvényeket,²³ illetve a koronázási ornátus darabjait Aachenben és Nürnbergben őrizték. Aachen kitüntetett szerepét az indokolta, hogy a középkorban itt koronázták a királyokat, Nürnberg pedig a koronázás utáni első birodalmi gyűlés tradicionális színhelye volt.²⁴ Nürnbergben minden évben közszemlére tették az ott őrzött koronázási jelvényeket. Miután a Habsburgok egymás után egyre többször kerültek trónra, a koronázáson felvontatták saját felségjelvényeiket, amelyeket mindig Bécsből hoztak magukkal a nagy eseményre.

Aachenben a koronázási jelvények közül a birodalmi (vagy koronázási) evangeliáriumot, Szent István vértanú erszényét és Nagy Károly szablyáját őrizték. A legenda szerint az evangeliáriumot és a szablyát III. Ottó találta meg, amikor 1000 körül felnyitatta Nagy Károly sírját. Mindhárom aacheni jelvény a Karoling-korból származik, bár a Nagy Károlynak tulajdonított szablyát megmunkálása alapján a 9. század második felére datálják, így Károly bizonyosan nem használhatta, arról pedig nincs információ, hogyan került a koronázási jelvények közé. Ezt a három koronázási jelvényt 1794-ig Aachenben őrizték, amikor a város irányába vonuló

23 A koronázási jelvényekre és az ornátusra vonatkozó adatok összegyűjtésekor ezen kötetekre támaszkodtam: Pleticha, 1989; Staats, 2006.

24 *Aranybulla*, 28. fejezet 5. §.

francia csapatok elől előbb a paderborni kapucinus templomba menekítették, onnan 1798-ban Hildesheimbe, végül 1801-ben Bécsbe vitték őket.

A Nürnbergből érkező tárgyakat három csoportba lehet besorolni: a legfontosabb koronázási ékszerek és hatalmi jelvények, a koronázási ornátus darabjai, valamint különböző ereklyék. Mivel összesen 24 tárgyról van szó, csak a legfontosabbakat mutatom be. A német korona különlegessége, hogy nem kör-, hanem nyolcszög-alapú. A 22 centiméter átmérőjű koronán 240 gyöngy és 120 drágakő található, így a fejké igen nehéz, nagyjából 3 kilogrammot nyom. Három részből tevődik össze: a koronarészből, a keresztből és a keresztpántból. A nyolc 15 centiméter magas aranylemezből álló korona feltehetően a 10. század második felében egy alsó-rajnai műhelyben készült. Négy lemezen zománcképek láthatók: a bal oldalon elől Salamon, hátul Dávid király, a jobb oldalon elől Jézus Krisztus, hátul Ezékiás király és Ézsaiás próféta. A korona elülső részéhez a 11. században, talán II. Henrik idején illesztették hozzá a 10 centiméter magas keresztet. A homlok- és a nyaklemez összekötő pántot II. Konrád uralkodása alatt tették a koronára. A pánt bal oldalán a „*Chonradus Dei Gratia*”, jobb oldalán a „*Romanoru[m] Imperator Aug[ustus]*” felirat van kirakva gyöngyökből.

A 12. század végén készült birodalmi alma glóbusza a rómaiak óta a világhatalmi igényt jelképezte. A tetején levő kereszttel együtt a birodalmi alma 21 centiméter magas. A glóbusz belsejében egy viaszgömb található, azt fedték be az aranylappal. A felségjogokat és az igazságszolgáltatási hatalmat szimbolizáló birodalmi jogar a 14. század első felében készülhetett. A pálca tetején négy tölgyfalevél fonódik gömbszerűen egymásba, és tetejükön egy makkot tartanak. A tölgy a régi időkben életfa volt, hagyományosan az erő és az örökkévalóság szimbóluma, jogi vonatkozásban pedig az igazságszolgáltatást jelképezte. A 11. század közepére datálható a birodalmi kard. A 110 centiméter hosszú kard pengéje acélból készült, markolatába a „*Christus vincit, Christus regnat, Christus inperat*” (sic!) feliratot vésték. A birodalmi jelvények között volt még egy kard, a 13. század elején Palermóban készített, úgynevezett ceremóniális kard (*Zeremonienschwert*), amellyel a nürnbergi küldöttség tagjait ütötték lovaggá. A birodalmi jelvények közé tartozott még az 1024–1025 körül készült birodalmi kereszt és a 8–9. századi szent lándzsa, amelynek közepén a hagyomány szerint egy Krisztus keresztjéből származó szög található.

A császári koronázási ornátus részei egyházi ruhadarabok, ami egyértelműen jelzi a király szakrális szerepét is. Az öltözék legtöbb része Palermóban készült a 12. század folyamán, és Szicíliaából a Stauf-diansztia idején (12–13. század) került át a birodalomba. A mintegy 3,5 méter széles, 11 kilogramm súlyú koronázási palást 1133–1134-ben készült, és közel 100 ezer gyönggyel és zománclapocskával díszítették. A palástot egy pálmát formázó életfa osztja ketté középen, a két oldalán pedig egy-egy oroszlán győz le egy-egy tevét. Az ábrázolás értelmezése bizonytalan, mert amíg az oroszlán a Staufok szimbólumának tekinthető, a tevé megjelenítésére nincs kielégítő magyarázat. Az 1130–1220 közötti időszakban készült el Palermóban az alba, a dalmatika (tunicella), a harisnya, a cipő és a kesztyű is. Az ornátushoz tartozott még egy másik, sasokat ábrázoló dalmatika is, amelyet a 14.

század elején készítették. Az ornátus darabjairól II. József 1764-es koronázásakor készítették másolatot apja, I. Ferenc számára, aki fia koronázásán viselte a másolt ruhadarabokat.

A koronázási szertartás

A német és a magyar koronázási szertartás is egyházi és világi részre bomlott. Ebben a fejezetben az egyházi és a világi rituálékat is bemutatom a koronázási lakoma kivételével, amelyet külön fejezet taglal majd. Az egyházi szertartás menetét a római szertartáskönyv, a *Pontificale Romanum* királykoronázással foglalkozó fejezete tartalmazta, a kora újkor nagy részében ennek 1596-os változata volt érvényben. A királykoronázás alapja az a mainzi ordó volt, amelyet 950–961 között állítottak össze különböző előírásokból. Az „*Ad regem benedicendum*” szavakkal kezdődő dokumentumot Németországban a „régí ordóként” is emlegetik. A szertartásrendet VII. Henrik császár 1309. január 6-i koronázásához átdolgozták, és ekkor véglegesedett az a rend, amelynek megfelelően a későbbiekben a német királykoronázásokat le kellett bonyolítani.²⁵ Mivel a magyar koronázások egyházi részét is a római szertartáskönyv alapján végezték, a magyar és a német ceremónia sok tekintetben megegyezett. A világi szertartásokból csak a lovaggá ütés található meg mindkét koronázásban, az eskü és a kardvágás csak Magyarországon volt szokásban.

II. Lipót frankfurti koronázása

1790. október 6-án a mainzi választófejedelem kancelláriája értesítést küldött az érintetteknek arról, hogy szombaton, október 9-én reggel nyolc órakor az egyházi választók a Szent Bertalan-templomban, a világiak (vagy követeik) pedig a Römerben gyülekezzenek.²⁶ A megadott időre a mainzi, a trieri és a kölni érsek is választói öltözékben jelent meg a templomban, ahol mindhárman felvették miseruháikat. Szintén a dómba érkeztek meg a nürnbergi és aacheni követségek, amelyek a koronázási ékszereket, jelvényeket és az ornátust hozták magukkal. A koronázási öltözék darabjait a választókápolnába vitték, az ereklyéket és a jelvények egy részét pedig a koronázási oltárnál készítették elő. A koronát, a jogart, a birodalmi almát és a birodalmi kardot azonban az erre kijelölt két személy a királyi szállásra vitte át, mivel ezekre szükség volt a koronázási menetben is.²⁷

A világi választófejedelemek Römerben összegyűlt első követei először a királyi szálláshoz vonultak át lovaikon: elől ment a hannoveri követ, utána a brandenburgi, a szász, a pfalzi, majd a cseh. Innen 10 óra körül indult meg a koronázási

²⁵ Boeselager, 2005. 338.

²⁶ *Diarium*, 1791. 314.

²⁷ *Diarium*, 1791. 315–318.

menet a templomba: elől ment a birodalmi profósz²⁸ és a birodalmi furir,²⁹ utánuk két testőr, majd a választófejedelmek furirjai népes kíséretükkel. Utánuk következtek a nemesi ifjak, majd a császári, mainzi, trieri, kölni udvari marsallok kíséretükkel, gyalogosan. Őket követték a császár és a választók tanácsosai, titkárai, lovagjai, kamarásai, miniszterei gyalog és fedetlen fővel, majd következtek a császári trombitások és dobosok, akik a menet alatt végig zenéltek. Őfelsége két heroldja lovon léptetett utánuk, megelőzve a szintén lovon haladó első választófejedelmi követeket. Utánuk jöttek az örökös birodalmi hivatalnokok a koronázási jelvényekkel: Zeil Trauchburg örökös étekgó haladt középen a birodalmi almával, jobbán a jogarral Hohenzollern-Siegmaringen örökös birodalmi kamarás, balján pedig a koronával Prosper von Sinzendorf örökös birodalmi kincstárnok. Mögöttük középen haladt Althan gróf, örökös birodalmi pohárnok, majd pedig Pappenheim gróf, örökös birodalmi marsall a kivont birodalmi karddal.³⁰ Utánuk léptetett lovon II. Lipót, aki a házi ornátust és koronát³¹ viselte, feje fölé pedig a frankfurti városi magisztrátus legidősebb tagjai tartottak baldachint. Közvetlenül Lipót után haladt a kísérete: a főudvarmester, a főistálló-mester, a testőrség parancsnokai, kétoldalt pedig gyalogosan és fedetlen fővel a testőrség.

Lipótot a templom kapujában várta a három egyházi választó. A mainzi érsek meghintette szenteltvízzel, majd megáldotta. A templomkapuból trombita- és dobos kíséretében az oltár felé indultak: elől a mainzi érsek, utána az örökös birodalmi marsall a karddal, majd Lipót, akit kis távolságra a trieri és kölni érsek egymás mellett haladva követett. Lipótot egy kisebb állványra állított imaszékhez vezették, amelyre leült, köré pedig a koronázási jelvényeket tartó örökös főhivatalnokok helyezkedtek el jobbról és balról. Eközben a kórus az *Ecce ego mittam angelum meum* kezdetű éneket énekelte, amelynek végeztével a trieri és a kölni érsek az oltárhoz vezette a királyt, aki letérdelt. A mainzi érsek, aki a misét celebrálta és a felszentelést végezte (*Konsekrator*), a pásztorbotot kezében tartva Isten áldását kérte a királyra.

A litánia után a mainzi érsek hat kérdést intézett a királyhoz: 1. Akarja-e a katolikus hitet megőrizni?; 2. Akar-e az egyház és szolgálóinak képviselője és védelmezője lenni?; 3. Akarja-e az Isten által neki adományozott birodalmat elődeinek igazsága szerint kormányozni és védelmezni?; 4. Akarja-e az igazságtalanul elszakított javakat visszaállítani, azokat, valamint a királyság és császárság jogait megőrizni és a birodalom javára használni?; 5. Akar-e szegények és gazdagok igazságos bírója, özvegyek és árvák gyámolítója lenni?; 6. Akar-e a pápa iránt az őt megillető engedelmességgel viseltetni? Lipót mind a hat kérdésre a „*voló*”, vagyis „*akarok*” választ adta. Utána az oltárhoz lépett, és két ujját a birodalmi evangeliáriumra helyezve vállalásait esküvel is megerősítette. Ekkor a mainzi érsek a jelenlévőkhöz fordult, és

28 Katonai és rendészeti feladatokat ellátó hivatalnok, tiszt.

29 Élelmiszerek beszerzésével, szállításával, szétosztásával foglalkozó udvari tisztségviselő.

30 A koronázási menet rendje: *Diarium*, 1791. 319.

31 Az a korona, amely 1804-től az osztrák császárok koronája volt. A koronát 1602-ben II. Rudolf készítette a kor híres aranyművesével, Jan Vermeyennel. A mitra-típusú korona négy oldalán Rudolf négy szerepben jelenik meg: római császár (regensburgi koronázás), cseh király (prágai koronázás), magyar király (kardvágások a királydombon), a törökök legyőzője.

megkérdezte, hogy akarják-e ennek az uralkodónak alávetni magukat, birodalmát erősíteni, hűségükkel támogatni, parancsainak engedelmessé válni, a jelenlevők pedig „*Fiat, fiat!*” felkiáltással feleltek rá. A diárium megjegyzi, hogy ez a momentum, vagyis a közfelkiáltás (*acclamatio*) azokból az időkből ered, amikor még minden szabad németnek volt szava a királyválasztásban.³²

Ezek után következett az egyházi szertartás legfontosabb része, a katekumenek olajával való felkenés.³³ Mint ahogy arról korábban már esett szó, a felkenést csak olyan érsek végezhetette, aki fel volt szentelve, ami (a koronázás helyszínének megváltozása mellett) nagy szerepet játszott abban, hogy idővel a kölni érsektől a mainzi vette át a felszentelés feladatát.³⁴ Az első brandenburgi követ a főudvarmester és a főkamrás segítségével szabaddá tette a király felsőtestét a felkenéshez. Az érsek először a feje tetején kente fel kereszt alakban, majd a mellkasán és a két váll között, végül a jobb alkarján.

A felkenés után a kölni és a trieri érsek, a segédpüspökök és az örökös főhivatalnokok a választási kápolnába kísérték Lipótot, ahol már elő voltak készítve a császári ornátus darabjai. Lipót a jelenlevők segítségével magára öltötte a harisnyát, a cipőt, a dalmatikát és az albát, végül a nyakába terítették a stólat is. Így kísérték vissza az oltárhoz, ahol a király letérdelt, a választók vagy követeik pedig körbeállták. A mainzi érsek újabb áldást mondott rá, majd a kölni és a trieri érsek együtt átnyújtotta Lipótnak Nagy Károly kardját. Az *Accipe gladium* kezdetű ima elmondása után a király a szász választófejedelemi küldöttnek adta vissza a kardot, aki visszatette a hüvelybe, majd a cseh és a pfalzi első követtel együtt felövezték vele az uralkodót.³⁵ Ezután kapta meg Lipót a gyűrűt, majd a felszentelő érsek jobb kezébe adta a birodalmi jogart, bal kezébe pedig a birodalmi almát. Az újabb áldás elhangzása után Lipót az első brandenburgi követnek adta vissza a jogart, az almát pedig az első pfalzi követnek. Ezután a brandenburgi követ a nürnbergi küldöttekkel együtt a király vállára helyezte a palástot.

Ezt követően a három érsek együtt helyezte Lipót fejére a császári koronát, amit a mainzi érsek „*Accipe Coronam regni*” szavai kísérték.³⁶ Lipót felállt, majd ujjait a birodalmi evangéliáriumba téve a következő esküt tette le latinul és németül: „*Megfogadom és megígérem Isten és az ő angyalai előtt, hogy most és mostantól mindig Isten szent egyházának törvényét, igazságát és békéjét megtartom és megőrzöm, a népnek, amely alá van vetve, hasznára leszek, megteremtem és érvényesítem számára az igazságosságot, hogy a birodalom törvényét az isteni irgalmasság illendő szem előtt tartásával megtartom, ahogy a fejedelmek, a birodalom és bizalmasaim tanácsával a legjobbnak találom. Megfelelő tiszteletet mutatok a legszentebb római püspök és Isten római egyháza iránt, és azon dolgokat, amelyeket az egyház és egyházi személyek a*

32 A királyhoz intézett kérdésekre és az *acclamatio*ra lásd *Diarium*, 1791. 321.

33 A felkenésre lásd *Diarium*, 1791. 322.

34 A mainzi és a kölni érsek koronázással és felkenéssel kapcsolatos vitájához lásd Pelizaeus, 2006. 314.

35 A felövezésre lásd *Diarium*, 1791. 323.

36 *Diarium*, 1791. 323.

királyoktól és császároktól kaptak és gyűjtöttek, csorbíthatatlanul megtartom és megtartatom, a birodalom prelátusai, rendjei és hűbéresei iránt kellő tiszteletet mutatok és tanúsítok, amíg nekem a mi urunk, Jézus Krisztus segítséget, erőt és kegyelmet ad.”³⁷ Az eskü után a mise folytatódott, amelynek során a királyt meg is áldoztatták.

Majd következett a trónra ültetés (*intronisatio*). Az aacheni koronázásokon az új királynak a Nagy Károly által készített trónra kellett fellépnie. Frankfurtban ez a trónszék nem állt rendelkezésre, így az egyházi választófejedelmek, a világi választók követei, az örökös főhivatalnokok és a segédkező egyháziak egymásik, kifejezetten az aachenit helyettesítő trónszékhez kísérték Lipótot.³⁸ Miután a király elfoglalta trónját, a mainzi érsek az egész választófejedelmi kollégium nevében gratulált neki, amire a király köszönőbeszédet mondott. Utána a kórus Szent Ambrus himnuszát kezdte énekelni, és ekkor harangzúgás, ágyúdörgés, dobpergés és trombitaszó tudatta az éljenzésben kitörő néppel, hogy a koronázási szertartás véget ért. A három érsek visszavonult a sekrestyébe, és miseruháikat választófejedelmi öltözetre cserélték.

A szertartás végén, a *Te Deum* alatt következett a lovaggá ütés még szintén a dómban. A koronázási diárium adatai alapján 1790-ben 78 személyt ütöttek lovaggá.³⁹ A neveket a választófejedelmek terjeszthették elő, egyenként legfeljebb tizenkettőt. Ettől csak a cseh király tért el némileg, mivel a maximális tizenkét személyen túl a nürnbergi koronázási ékszereket kísérő küldöttség négy tagját is felterjesztette lovaggá ütésre. A neveket a koronázás előtti napon a mainzi direktóriumnak nyújtották be, ahol összesítették, majd a specifikációt Colloredo birodalmi alkancellár vitte a helyszínre. A császár a szász választó első követétől vette át Nagy Károly kardját a lovaggá ütéshez. A leendő lovagokat a császári lovas testőrség vezetője (*Hattschierhauptmann*) szólította egymás után, ezek lovagi díszöltözetben léptek az uralkodó elé. Elsőként – az 1452-re visszanyúló hagyomány alapján⁴⁰ – a Dalberg család egyik tagját, Heribert von Dalberg wormszi kamarást ütötték lovaggá: a királyi trón elé érve Dalberg térdre ereszkedett, Lipót pedig a karddal kétszer megérintette a jobb vállát. Miután a császár mind a 78 személyt lovaggá ütötte, a kardot visszaadta a szász választó követének, aki pedig az örökös birodalmi marsallnak adta tovább.

II. Lipót pozsonyi koronázása

A magyar rendek 1790. augusztus 15-én indítottak útnak egy 49 főből álló küldöttséget Bécsbe, hogy az elkészült hitlevelet átadják és megkérjék Lipótot, jöjjön el Magyarországra, koronáztassa meg magát.⁴¹ A küldöttség augusztus 18-án ért Bécsbe, és Lipót 21-én fogadta őket. A magyarok nevében Kolonits László kalocsai

³⁷ *Diarium*, 1791. 324.

³⁸ A trónra ültetéshez lásd *Diarium*, 1791. 324–325.

³⁹ A listát lásd *Diarium*, 1791. 326–327. Ez a szám viszonylag alacsonynak mondható ahhoz képest, hogy I. Miksának még 200 személyt kellett lovaggá ütnie a koronázásán. Macek, 2010. 89.

⁴⁰ Macek, 2010. 89.

⁴¹ Lipót meghívására lásd Decsy, 1792. 550–552.

érsek adta át a diplomát és kérte meg őfelségét, hogy határozza meg koronázása napját. Decsy Sámuel szűkszavúan csak annyit ír, hogy Lipót – a közelgő frankfurti császárválasztás miatt – a magyar koronázást novemberre halasztotta. Hiába kérték a magyar rendek, hogy a koronázást Budán tartsák, Lipót *„nem tudatik, mi okon, meg változtatta akarátját, és Posonba hiván fel a’ Rendeket, ott tartotta koronáztatásának emlékezetes innepét”*.⁴² A koronázás napját november 15-re, Lipót névnapjára tűzték ki.

Lipót november 9-én indult el a pozsonyi szertartásra, amelynek részleteit a Georg Adam von Starhemberg gróf vezette bécsi főudvarmesteri hivatal dolgozta ki.⁴³ Ezúttal azonban a király és kísérete nem a szokásos útvonalon közelítette meg a várost, hanem észak felől, és éjszakára Schlosshof kastélyában szállt meg. Másnap reggel 8 órakor ide ment elé a magyar rendek 40 fős követsége Kolonits László kalocsai érsek vezetésével, aki meghívta Lipótot a koronázásra. Az uralkodó a meghívást elfogadva délelőtt 11 órakor indult meg Pozsony felé népes kíséretével. Pihenőt tartottak a város falain kívül eső primási nyári palotában, ahol Batthyány József esztergomi érsek megvendégelte II. Lipótot. Amikor továbbindultak, elhaladtak a nyári palota közvetlen szomszédságában levő Grassalkovich-palota mellett, amely elé Pozsony város címerét mintázó diadalkaput emeltek.⁴⁴ Az ünnepélyes bevonulás a pozsonyi Szent János téren újonnan épült primási palotánál ért véget, ahol a király szállását rendezték be. Ez is eltért a korábbi forgatókönyvektől, mert ezúttal nem lehetett a királyi várban elszállásolni őfelségét és kíséretét, mivel II. József az országos papneveldének engedte át a várat, amely így 1790-ben már nem volt alkalmas a király és kíséretének fogadására, legfeljebb bizonyos reprezentációs események lebonyolítására.⁴⁵ November 14-én délelőtt 10 órakor a két koronaőr, gróf Keglevits József és gróf Nádasdy Mihály letette hivatali esküjét, majd délután 3 órakor harangzúgás és ágyúdörgés mellett ünnepi menettel vitték át a koronázási jelvényeket a Szent Márton-templomba.

Korán keltek a pozsonyiak november 15-én, hiszen már reggel 6 órakor dobpergés jelezte a katonaságnak, hogy foglalja el a helyét. A klérus és azok a világi urak, akik a koronázásra bebocsátást kaptak, a székesegyházba vonultak.⁴⁶ Az alsótábla tagjai a vármegyeházán gyülekeztek a személynökkel, a mágnások pedig az érseki palotába siettek. A primás az ország nevében köszöntötte a királyt, majd 8 órakor megindult a koronázási menet a templomba.

A koronázási menet⁴⁷ elején négy udvari szolga lovagolt, őket a császári-királyi udvari furirok követték. Utánuk jöttek gyalog a mágnások inasai, a császári-királyi lakájok, majd a nemes ifjak az udvarmesterek vezetésével, utánuk nemzeti színű köntösben és kócsagtollas kalapban érkeztek a magyar mágnások cifra paripáikon.

42 Decsy, 1792. 552.

43 Bartoniek, 1936. 164.

44 Holčík, 2005. 52.

45 Uo. 52.

46 Decsy leírásából nem derül ki ezen a ponton, hogy kik ezek a világi urak, akik a templomba bemehetnek, de a koronázási menetben nem vesznek részt.

47 A koronázási menet részletes rendje: Decsy, 1792. 563–565.

A minisztereket és titkos tanácsosokat a Szent István-rend, a Mária Terézia-rend és az Aranygyapjas Rend vitézei követték. Utánuk érkezett Sándor Lipót nádor magyar öltözetben, amelyet aranypillangókkal és drágakövekkel díszítettek. Utána haladt a főudvarmester, majd Pávits József, Magyarország heroldja, akinek térdig érő fehér ingének elejére és hátuljára is a magyar címert festették. Grassalkovich Antal főlovászmester egészségügyi problémái miatt nem vehetett részt a koronázáson, az ő képét Batthyány Lajos vitte. Utána érkezett fehér lovon II. Lipót magyar öltözetben, jobbján a magyar nemesi testőrség, balján a császári-királyi testőrök haladtak. A menetet a királyi főkomornykimester és a testőrkapitányok zárták.

A menet résztvevői – a király kivételével – bementek a templomba és elfoglalták helyüket. Lipótot a templom kapujában a kalocsai érsek, több püspök és a primás fogadta, utóbbi Lipót elé tartotta a feszületet és meghintette őt szenteltvízzel, majd bekísérte a sekrestyébe. Idejöttek továbbá azok az országbárok is, akiket a klenódiumpok vitelére jelöltek ki, és átvették azokat a koronaöröktől. A primás is felöltötte a miseruháját. A sekrestyéből a következő rendben vonultak a főoltárhoz: magyar és német nemesek („gavallérok”) vegyesen; magyar mágnások, titkos tanácsosok; a 10 országzászlót (Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Szlavónia, Galícia, Lodóméria, Kumánia, Szerbia, Ráma, Bulgária) vivő nemes; az aranygyapjas vitézek rangsorrendben; Pávits József magyar herold; a főkomornykimester a kiskezeszettel; a főpohárnok Szent István kardjával; Erdődy János horvát bán az országalmával; Zichy Károly országbíró a jogarral; Sándor Lipót nádor a Szent Koronával; a főlovászmester képét vivő Batthyány Lajos kivont karddal; a főudvarmester ezüstpálcával; Lipót a kalocsai érsek és az egi püspök⁴⁸ képe között; a magyar nemesi és a császári testőrség parancsnokai; nyolc magyar nemesi testőr.

A király az oltár előtti trónuson foglalt helyet, az országbárok a koronázási jelvényeket az oltárra helyezték, a 10 zászlóvivő pedig Lipót jobbján és balján helyezkedett el. A király a kalocsai érsek és a boszniai (rámai) püspök között a primás elé lépett, meghajolt, majd visszatért trónusára. Ekkor a kalocsai érsek így szólt a primáshoz: „Fő Tisztelendő Atyám azt kívánja a’ R. Catholica Anyaszentegyház, hogy a jelen levő Római és Tseh királyt Magyar Ország fő méltóságára emeljed.”⁴⁹ A primás erre megkérdezte: „Tudjátok-e, hogy ő méltó és alkalmas ezen méltóságra?” Mire a kalocsai érsek ezt felelte: „Mind tudjuk, mind hisszük ötet méltónak és hasznosnak lenni az Isten Anyaszentegyházának, és ezen Országnek kormányzására.”⁵⁰ Ekkor a primás a királyhoz fordult, és rövid beszédben figyelmeztette a királyi hatalom súlyára, hogy tetteiért az Úrnak kell majd elszámolnia. Intette, hogy maradjon meg a római katolikus hitben, becsülje meg az egyházi rend tagjait, mindenkinek szolgáltasson igazságot, gyámolítsa a szegényeket, özvegyeket, árvákat, betegeket, és általában törekedjen arra, hogy kegyelmesen és nyájasan bánjon a hozzá fordulókkal,

48 Az egi püspök, Gróf Esterházy Károly annyira szenvedett a köszvénytől, hogy nem tudott részt venni a ceremónián. Képét a boszniai püspök, Kerticza Máté Ferenc vitte, és így a forrásban végig a boszniai püspök szerepel. Decsy, 1792. 566.

49 Decsy, 1792. 567.

50 Decsy, 1792. 523.

népének hasznára legyen. Ezután a kalocsai érsek és a boszniai püspök az oltárhoz kísérték Lipótot, aki az alsó lépcsőn egy vánkossa térdelt, a primás által elé tartott evangéliumos könyvre helyezte mindkét kezét, és esküt tett arra, hogy megvédi az egyházat, hű tanácsosainak segítségével törvényt és igazságot szolgáltat a népnek, nem bontja meg az egyház javait, kellő tisztelettel viseltetik valamennyi alattvalója iránt.⁵¹ Az eskü után a király megcsókolta a primás által eléje tartott feszületet, majd a vánkossa térdelt fejét lehajtva a Mindenszentek litániájának végéig. A primás közben többször Isten áldását kérte rá, a litánia végén pedig imát mondott, amelyben kérte az Urat, hogy Ábrahám hűségével, Mózes jámborságával, Józsué erejével, Dávid alázatosságával, Salamon bölcsességével támogassa meg az új királyt, és vértezze fel őt, hogy legyőzhesse Krisztus ellenségét.⁵²

Az ima után Lipótot az oltár mögé vezették, ahol lesegítették róla felsőruházatát. Visszatért a főoltárhoz, a felső lépcsőn letérdelt, és a primás két ima elmondása közben felkenete őt a szent olajjal a jobb lapockáján és a két váll között. A felkenés után ismét az oltár mögé vezették a királyt, letörölték róla az olajat, ráadták mentéjét, dolmányát és Szent István saruit. Amikor visszatért az oltár elé, vállára terítették Szent István palástját. A primás az apostolok leveleiből olvasott fel, az oltárnál térdeplő királynak pedig kezébe adta Szent István igazságosságot és védelmet szimbolizáló meztelen kardját: „Vedd által, a' [...] tenéked, mint királynak engedtetett kardot, övezd azt tomporodra, és uralkodjál...”,⁵³ majd a primás visszatette a kardot a hüvelybe. Ezután a szolgáló püspökök, a főudvarmester és a főkomornyik felövezték a karddal, közben a primás e szavakat mondta: „Hatalmas úr, övedztesse fel kardoddal, 's nyomd be mélyen elmédbe, hogy a' szentséges férfiak nem fegyver, hanem hit által győzzenek országokat.”⁵⁴ Lipót ekkor felállt, kivonta a kardot, és az egyház védelmének szimbolizálásaként előre, jobbra és balra keresztet vágott a levegőbe. A kardot visszatette a hüvelybe, majd ismét letérdelt az oltár előtt.

Ekkor Sándor Lipót, a nádor lépett elő, felemelte a Szent Koronát, és a jelenlévőket magyar nyelven kérdezte: „Akarjátok e', hogy a' jelenlévő fejedelem II. Leopóld meg koronáztasson?”, és a koronát visszatette az oltárra. A templomban levők „Akarjuk” felkiáltással és háromszori éljenzéssel válaszoltak, felharsantak a karzaton a trombiták, peregtek a dobok, a templom előtt pedig üdvözlő ágyúlövéseket adtak le.⁵⁵ Miután a templom ismét elcsendesedett, a primás és a püspökök megáldották a Szent Koronát, amelyet a primás és Sándor Lipót nádor együtt helyeztek Lipót

51 Decsy, 1792. 567. Ez a római szertartáskönyvben is szereplő eskü, amelyet Lipót német koronázásánál már idéztem. Igaz, a német koronázáson a felkenés és a koronázás után hangzott el. Ezt az esküt Hajnóczy egyrészt fölöslegesnek tartotta, mert az egyház és a főpapok a világi esküben is szerepelnek, másrészt sértőnek, mert a szöveg olyan „kánoni tiszteletet” ígér a főpapoknak, ami a „királyi méltósággal és a magyar nép felségével össze nem egyeztethető”. Hajnóczy, 1791. 42.

52 Decsy, 1792. 526.

53 Decsy, 1792. 529.

54 Decsy, 1792. 530.

55 Decsy, 1792. 569.

fejére. A primás adta át előbb a jogart, majd az országalmát is. Leoldották Szent István kardját és a pohárnokmesterre bízta.

Ezután következett a királyi trónra ültetés. A primás és a kalocsai érsek a háromlépcsős emelvény tetején lévő trónhoz kísérték II. Lipót. A legfelső lépcsőre Lipót jobb oldalán a primás állt, bal oldalán a kalocsai érsek. A második lépcső jobb oldalára a főlovászmestert képviselő Batthyány Lajos herceg állt, bal felől a boszniai püspök. A harmadik lépcső jobb oldalán a főudvarmester, a magyar nemesi testőrség kapitánya, a herold és öt zászlósúr sorakozott, bal oldalán pedig a főkomornyik és a császári-királyi testőrök kapitánya, valamint a másik öt zászlósúr. A primás Lipótot a trónra ültette, miközben ismét lelkiismeretes uralkodásra és az egyházi rend megbecsülésére biztatta. A nádor háromszor kiáltotta: „*Vivat Rex Leopoldus*”, amit a templomi gyülekezet is visszhangzott. A templom előtti gránátosok üdvözlő lövéseket (*salve*) adtak le, városszerte eldördültek az ágyúk, zúgtak a harangok, a templomban pedig eközben énekelték el a *Te Deumot*. Utána a primás a trón elé állt, imát mondott, és megáldotta a királyt, majd elé tartotta az evangéliumos könyvet, amelyet a király megcsókolt.⁵⁶

Ezt követően Lipót a szolgáló püspököknek adta oda a koronát, a jogart és az országalmát, majd a trón előtti zsámolyra térdelt a „*Hiszek egy Istenben*” elnevelése idejére. Az ima végén az oltár elé ment, ahol megcsókolta a primás által elé tartott feszületet, és 50 aranyat tett a szintén elé tartott ezüsttálba. Főhajtás után visszatért a trónjához, ahol rövid időre ismét átvette a koronát, a jogart és az országalmát, amelyeket azonban még az úrfelmutatás előtt visszaadtak a hordozásukra kijelölt országbároknak. Az úrfelmutatás alatt mind a koronázási jelvényeket, mind az országzászlókat a föld felé fordították. Az áldozás után Lipót a trónjára ült, és ismét fejére tették a koronát, kezeibe adták a jogart és az országalmát. Ezzel a koronázási ceremónia egyházi szakasza lezárult.

A világi szertartások: lovaggá ütés, eskü, kardvágások

Míg Németországban a lovaggá ütés a frankfurti dómban, mintegy az egyházi ceremónia lezáró aktusaként történt, a magyar ceremónia során egy másik templomban került sor az aransarkantyús lovagok felavatására. A szentmise után Pálffy Lipót főajtónálló nyitotta ki a Szent Márton-templom északi kapuját, ahonnan egy piros-fehér-zöld posztóba burkolt „híd” (magasított út) vezetett a ferences templomba. A hídon a menet résztvevői a következő sorrendben haladtak: császári-királyi pálcás szolgák; császári-királyi furirok; magyar és német nemesek, miniszterek és tanácsosok szolgái; a király libériás inasai; a magyar közrendek, kamarások, nemesek; mágnások, titkos tanácsosok; az Aranygyapjas Rend lovagjai; a tíz országzászlót vivő mágnás; a Habsburg főhercegek; a magyar herold; a klenódiumpok vitelére kijelölt országbárok üres párnákkal a kezükben; a királyi főlovászmester; gróf Keglevits Zsigmond tituláris püspök Szent István kettős keresztjével; II. Lipót teljes koronázási ornátusban, mellett jobbra a primás, balra a kalocsai érsek, mögötte a királyi főudvarnokok és a főko-

⁵⁶ Decsy, 1792. 570–571.

mornyik, valamit a testőrkapitányok; a király egyik oldalán a magyar nemesi testőrök kivont karddal és a császári-királyi testőrök puskával; a klérus jelen levő tagjai; két gránátos zászlóalj és a Kinsky-huszárok. A menet végén Szécsen Sándor tárnokmester haladt, akinek kíséretében három nemes szórt pénzt a nép közé.⁵⁷ Miután a menet elhaladt, a híd deszkáit és a rajta levő posztót ingyen odaadták a népnek.

A ferencesek templomában a király az ott felállított trónhoz lépett, ahol a főudvarnok és a főkomornyik ismét felővezte Szent István kardjával. A királyi trón két oldalán álló Pálffy Károly főkancellár és Zichy Károly országbíró felváltva kiállt annak a 33 lovaggá avatandó személynek a nevét, akik a Lipót által korábban jóváhagyott listára felkerültek.⁵⁸ Akit szólítottak, a trónus előtti második lépcsőre térdelt le, II. Lipót pedig háromszor érintette meg a karddal az illető jobb vállát.

A lovaggá ütések után következett az eskütétel,⁵⁹ amihez a jelenlévők az irgalmas barátok kolostora előtti piactérre vonultak át. A tér közepén már állt egy színpadra emlékeztető emelvény, amelyet szintén piros-fehér-zöld színű posztóval vontak be, és amelyre a két oldalára ácsolt lépcsősoron lehetett feljutni. Először a király ment fel és állt meg közepén. Jobbján a primás, a kalocsai érsek, a Szent István keresztjét vivő tituláris püspök, a főudvarnok és a főpohárnok helyezkedett el (kezükből az éppen üres vánkások, amelyeken a koronázási jelvényeket hordozták). Balján a királyi főlovászmester, a nádor, az országbíró és a horvát bán sorakozott. Kétoldalt a lépcsőn az országzászlókat vivő mágánások álltak. II. Lipót az emelvényen fellépett egy két lépcső magas zsámolyra, jobb kezének két ujját felemelte, bal kezében feszületet tartott. Így tette le az esküt, amelynek szövegét a primás mondta előre neki.

A király megesküdtött, hogy *„Isten egyházait, a főpap, országzászlós, mágán és nemes urakat, a szabad városokat és minden rendű lakosokat mentességeikben és szabadságaikban, jogaikban, törvényeikben, kiváltságaikban s régi jó és helybenhagyott szokásaikban megtartandjuk; mindenkinek igazságot szolgáltatunk; néhai felséges András király törvényeit (kivéve és kizárva mindazonáltal azon törvény 31. cikkelyének záradékát [...]) megtartandjuk; Magyarországnak határait, és a mi hozzá bármely joron és czimen tartozik, el nem idegenítjük, se meg nem csonkitjuk; sőt, a mennyire lehet, gyarapítjuk és kiterjesztjük, s megteendjük mindazt, a mit minden rendeknek és egész Magyarországnak közjává, dicsőségére és öregbitésére igazságosan megtehetünk. Isten Minket úgy segítjen s annak minden szentei.”*⁶⁰ Az eskü elhangzása után Sándor Lipót nádor ismét éljént kiállt: *„Vivat Dominus et Rex noster”*, amire a tömeg is éljenzésben tört ki, és újfent üdvözlőlövéseket adtak le az ágyúik, zúgtak a harangok városszerte.

A koronázás utolsó rituális aktusára, a négy kardvágásra⁶¹ a Duna partján került sor. A Duna mentén, a Terézia-kapu előtt, a királyi gabonaraktárnál épített

57 A vonulás sorrendjére lásd Decsy, 1792. 573–574.

58 Felsorolásukat lásd Decsy, 1792. 575–576.

59 Az eskütétel leírása: Decsy, 1792. 576–577.

60 *Ezer év törvényei*. URL: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=4876> (utolsó elérés: 2014. január 26.)

61 Leírását lásd Decsy, 1792. 577–578.

királydombhoz II. Lipót fehér lován indult, kíséretéből ekkor azonban kivált a klérus, leszámítva a Szent István keresztjét hordozó Keglevits Zsigmondot. A dombra három oldalról lehetett feljutni egy-egy piros-fehér-zöld posztóval fedett hídon. II. Lipót „*maga pedig sebes vágatva fel nyargalván annak [a királydomb – V. M.] tetejére, nagy elevenséggel ki rantotta bal oldalán függő Sz. István kardját hüvelyéből, és avval négy vágást tett kereszt formára, úgymint égyet napkelet, égyet napnyugot, égyet dél, égyet észak felé, 's valahány vágást tett, mind annyiszor meg fordúlt paripájával.*”⁶² A kardvágások azt szimbolizálták, hogy az uralkodó mind a négy égtáj felől érkező ellenséggel szemben megvédi az országot.

Koronázási lakoma

Frankfurt am Main

A koronázási lakomák hagyománya a birodalomban a germán időkre nyúlt vissza. A Karoling-kortól kezdve a koronázási lakoma a résztvevők közötti politikai szövetség és bizalom kifejezését szolgálta. A koronázási lakoma a Szent Római Birodalomban kezdetben jogi aktusnak számított, amely azt jelképezte, hogy Isten az uralmi igényeit a királynő ruházta át. A jogi tartalom idővel kikopott, és a kora újkorban már sokkal inkább a birodalom nagyságát és hatalmát volt hivatott szimbolizálni.⁶³ A koronázási lakoma szertartása szorosan összefonódott a birodalmi főhivatalok szimbolikus teljesítésével is, ezzel fejezték ki az állam legelőkelőbbjei a császár hatalmának elismerését, az iránta való lojalitást, a neki való alávetettséget. Cserébe a királytól értékes ajándékokat kaptak. A középkori lakomákat elsősorban a burgund etikett és az *Aranybulla*⁶⁴ előírásai alapján bonyolították le. A 16. századtól a Habsburg császárok a spanyol etikett elemeinek beépítésével a koronázási lakomákon is az uralkodó Istenhez való közelségét, az emberek általi megközelíthetlenségét hangsúlyozták. A szertartást a 18. század során már a francia udvari ceremóniarend is befolyásolta.⁶⁵

A frankfurti koronázások alkalmával a koronázási ceremónia végeztével az új császár a Römerbe ment vissza a koronázási lakomára. 1790-ben II. Lipót is harangok és ágyúdörgés kíséretében vonult ki a templomból teljes császári ornatibusban, fején a császári koronával. A menet gyalogszerrel indult a Römer felé egy magasított úton (hídon), amelyet fekete-fehér-sárga színű posztóval borítottak be.⁶⁶ A koronázási jelvényeket a házi koronával együtt az örökös főhivatalnokok vitték. A vonulás sorrendje ugyanaz volt, mint amikor a koronázásra vonultak, csak a visszaúton már a három egyházi választó és kísérete is csatlakozott a menethez. A válasz-

62 Decsy, 1792. 578.

63 Stahl, 2005. 282.

64 *Aranybulla*, 27. és 28. fejezet.

65 Stahl, 2005. 283.

66 *Diarium*, 1791. 327.

tőfejedelmek a császárt a pihenővé átalakított konferenciaterembe kísérték, ahol őfelsége levette és egy asztalra helyezte a koronázási jelvényeket.⁶⁷

Rövid pihenő után Lipót és a választófejedelmek, illetve követek átmentek a nagyterembe, ahol már a lakomához előkészített asztalok várták őket. Az étkezés megkezdése előtt azonban még sort kellett keríteni a főhivatalok ellátására, így a három egyházi választó a jobb kéz felőli első ablakhoz lépett, Lipót – aki ismét teljes ornátusban volt, koronával a fején, a jogart és a birodalmi almát tartva – a másodikhoz, a harmadik ablak le volt fedve, így a cseh és a pfalzi első választói követ a negyedik, a szász, a brandenburgi és a hannoveri első választói követ pedig az ötödik ablakból figyelte a Römer előtti téren zajló eseményeket.⁶⁸ Először az örökös birodalmi marsall, Pappenheim grófja léptetett lován császári testőrök és trombitások kíséretében, dobpergés és trombitaszó mellett a tér közepén felhalmozott zabrakásba. 12 márka súlyú ezüstkorsójával merített a zabból, majd visszaléptetett a Römerhez, és felvitte a zabot a terembe. A téren maradt zabot az összeseregletteknek ingyen odaadták. Utána a brandenburgi választót helyettesítő örökös kamarás ment Pappenheiméhez hasonló kísérettel a téren felállított, fehér vászonnal letakart asztalhoz. Felvette róla az odakészített mosdótálat, kannát és kéztörülőt, majd lovon visszament a Römerhez, és ott az előbbi tárgyakat a nagyterembe, a császár asztalához vitte fel. A következő szereplő az örökös főétekgő volt, aki a téren sülő ökörből – amelyet sertés-, ürü- és őzhússal, malacokkal, kacsákkal, foglyokkal, szárcsákkal, libával, tyúkokkal, kakasokkal és kolbással töltöttek meg⁶⁹ – vitt egy darabot ezüstpálon az új császárnak. Ekkor következett Althan gróf, a birodalmi örökös pohárnok, aki a vászonnal fedett asztalról egy 12 márka súlyú kupában vízzel kevert bort vitt a császárnak. Végül – és az összesereglett frankfurtiak legnagyobb örömeire – az örökös főkincstartó szállt lóra, és erszényéből arany- és ezüstpénzeket szórt a népnek, majd visszatért a Römerbe.⁷⁰

A feladatok teljesítése után a császárt és a választófejedelmeket, illetve követeket az asztalukhoz vezették. II. Lipót intézkedett arról is, hogy a teremben a császári és választói asztalok mellett terítsenek meg egy asztalt a frankfurti magisztrátus és az arra kijelölt, a vacsorára meghívott birodalmi rendek számára. Az asztalnál Althan gróf (örökös főpohárnok) leemelte Lipót fejéről a koronát, majd az első brandenburgi követ vizet és kéztörülőt nyújtott neki a kézmosáshoz. A három érsek a császár elé járult, és a középen álló mainzi érsek elmondta az asztali áldást. Ezután kezdődhetett meg a lakoma.

Az *Aranybulla* előírásainak megfelelően a császári asztalt, amelynél kizárólag a császár (illetve ha még az előd életében történt a koronázás, akkor a király és a császár) foglalt helyet, 6 lábbal magasabban kellett elhelyezni, mint a választófejedelmekét. Ha a császárné is jelen volt, az ő asztala 3 lábbal volt

67 *Diarium*, 1791. 328.

68 *Diarium*, 1791. 328.

69 Stahl, 2005. 284.

70 *Diarium*, 1791. 328.

alacsonyabban a császárenál. Szintén az *Aranybulla* előírásának megfelelően a császárral szemben terítettek asztalt a trieri érseknek, Lipót jobbán a mainzi érseknek, a cseh királynak és a rajnai palotagrófnak, balján a kölni érseknek, a szász hercegnek és a brandenburgi őrgrófnak. Minden asztal mögött gazdagon megrakott tálalóasztalt (*Buffet*) állítottak fel. Ezek azonban főképp a reprezentációt szolgálták, és „felfelé terjeszkedtek”. A koronázási lakomákról készült ábrázolásokon látható, hogy egy-egy ilyen tálalóasztal majdnem a plafonig ért, és a falra főleg díszes tányérokat, tálakat, evőeszközöket stb. erősítettek, amelyek nyilván nem voltak elérhető közelségben.⁷¹

A felszolgált étek is sok tekintetben a reprezentációt szolgálták, és inkább a szemet gyönyörködtették. II. Lipót diáriuma nem tartalmazza a fogások részletes bemutatását, VI. Károly diáriumában viszont több cukrászati „műalkotás” (*Galanterie-Speise*) leírása is szerepel. Az egyik, amelyet a császári asztalra készítettek, egy öt láb magas építmény volt, amelyen 16 kanyargós oszlopot nyolc boltív kötött össze. Nyolc figura ült alattuk, amelyek négy koronát fogtak, felettük négy kétfejű sas tartott négy császári koronát. Az alkotás közepén VI. Károly koronás, kardot, jogart és a birodalmi almát tartó portréja volt látható pálmaágakkal és babérkoszorúkkal díszítve. A kép körül a négy földrészt jelenítették meg, amelyek felett a császár uralkodik, továbbá antik géniusok, cukorvirágok díszítették még a látványos desszertet.⁷² A választófejedelmek asztalaira kisebb méretű édességeket helyeztek, amelyek az adott választó címerén kívül különböző allegorikus ábrázolásokat formáltak meg.

A lakoma végén ismét az örökös kamarás nyújtotta a tálalt és a kéztörlőt II. Lipótnak a kézmosáshoz. A három érsek ismét a császár elé lépett, és a mainzi köszönetet mondott. Althan gróf visszatette Lipót fejére a koronát. Hamarosan megkezdődött az ünnepélyes visszatérés a császári szállásra: elől haladtak az első választófejedelmi követek hintói, utánuk az örökös főhivatalnokok kísérték a birodalmi jelvényeket. Majd a trieri érsek hintója következett, azután II. Lipóté, végül a mainzi és a kölni érsek zárta a sort. A császári szállásra érve a választófejedelmek, illetve első követeik bekísérték a szobájába a császárt, ott elbúcsúztak tőle, és hintóikban visszatértek saját szállásaikra.⁷³

Miközben a Rómerben a lakoma zajlott, a frankfurti népnek szabad prédál engedték a ceremónia legtöbb kellékét – nem mindet, hiszen a főhivatalnokok megtarthatták a feladatukhoz szükséges eszközöket. Így a főmarsallé lett az ezüstkorsó, amellyel merített a zabból, a főkamarásé az ezüst mosdótál, a főétekgogóé az ezüsttál, amelyen az ökörhúst vitte a császárnak, a főpohárnoké a kupa, amelyben a bort hozta. Az összesereglett polgárok rávethették magukat a zabrakásra, a téren sült ökörré és a bódéra, amelyben sült. Aki csak tudott, vihethet a szökökutakból folyó borból is. Szintén közprédává tették a templomtól a Römerig épített magasított út deszkáit, az azokat borító posztót, a nap végén még a lakomán használt terítő-

71 Macek, 2010. 102.

72 *Vollständiges Diarium*, 1712. 54.

73 *Diarium*, 1791. 331.

ket is. A javak szétosztásának természetesen szimbolikus jelentése is volt: mutatta egyrészt a császár bőkezűségét, másrészt a birodalom népét képviselő frankfurtiak részesei lehettek a ceremóniának, szinte rögtön részesülhettek az új császár kegyeiből a Römer előtt megszerzett „relikviák” formájában. Bár a frankfurtiak számára ez remek multság volt, az ökor egy darabjának, a kétfejű sas csőreiből spriccelő bor néhány cseppjének megszerzése korántsem volt veszélytelen vállalkozás. Mindenki szeretett volna valamit hazavinni, és gyakran alakultak ki tömegjelenetek, amelyekben sokan megsérülhettek, ritkán halálesetek is előfordultak.⁷⁴

A pozsonyi lakoma

A magyarországi koronázás záróakkordja is a lakoma volt, amiről azonban nem maradtak fenn olyan részletes leírások, mint a németországirol. Egyetérthetünk Pálffy Gézával abban, hogy a részletes beszámolók hiányának oka az lehetett, hogy a lakoma nem tartozott bele az egyházi szertartáskönyvben rögzített ordóba, és a német *Aranybulla* előírásaihoz hasonló ceremóniarend sem állt rendelkezésre.⁷⁵

II. Lipót koronázási lakomájára a pozsonyi várban került sor. A király koronával a fején érkezett az ebéd helyszínére, ahol a nádor által tartott mosdótálban megmosta a kezét, majd a primás nyújtotta neki a kéztörölőt. Az érsek ezután áldást mondott. A király egy vörös bársonnyal bevont karosszékekben foglalt helyet, fejről levették a koronát, és a jobb keze mellett álló kisasztralra helyezték. A koronára az ebéd alatt a koronaőrök vigyáztak. A lakoma résztvevőit U alakban felállított asztalokhoz ültették.⁷⁶ A király jobbján és balján, vele egy asztalnál a királyi család tagjai ettek. A király jobbján, az U „szárán” foglalt helyet az esztergomi érsek, mellette pedig a kalocsai. Velük szemben, a király balján a nádor, illetve a nápolyi követ számára terítettek asztalt. A fogásokat a főasztalnok és az asztal körüli szolgálatra kijelölt 20 magyar nemes hordta fel az asztralra.⁷⁷ Felszolgáltak többek között a vár sáncában felállított „kunyhóban” sült ökörből is egy darabot. Az ökor „több része, kenyérral és két borral égyütt a’ sokaság között osztattot ki”.⁷⁸

A király kiszolgálását a főpohárnok és a főasztalnok végezte. Amikor a király ivott, a két érsek és a nádor felállt, a városban pedig üdvözlőlövéseket adtak le a király egészségére. Az ebéd végeztével a király fejére visszatették a koronát, majd őfelsége ismét megmosta a kezéit. Ebben két nemes volt segítségére: „A’ mosdó medentzét, Lichtenstein Aloysius, a’ törülközö kendöt pedig Auersperg Ádám Hertzegek tartották, kik mind ketten magyar Indigenak lévén, igen költséges magyar köntösökben vóltanak fel öltözve.”⁷⁹ A koronázási lakoma után a királyi család visszavo-

74 Ismert és olvasmányos leírása annak a jelenetnek, amikor szabad prédául hagynak mindent a népnek a Römer előtt: Goethe, 1981. 182–183.

75 Pálffy, 2004. 1015.

76 Ábrával együtt az ülésrendet lásd Decsy, 1792. 543.

77 Névsorukat lásd Decsy, 1792. 580.

78 Decsy, 1792. 580.

79 Decsy, 1792. 581.

nult. II. Lipótról a főudvarnok és a főkomornyik lesegítette a koronát és a palástot, amelyeket a többi jelvény mellé visszatettek őrzőhelyükre. Decsy szerint II. Lipót Battyhány József primással beszélgetett, és – a felemelő ünneptől megindultan – ekkor írta alá azt a törvényt, amely szerint az új királyokat a jövőben hat hónapon belül meg kell koronázni. A jelen lévő rendek megéljenezték a királyt, majd elvonultak azokba a palotákba, ahol a király az országgyűlést, összesen 486 személyt látott vendégül. Nekik a pozsonyi polgárok szolgálták fel a finom étkeket és a jó magyar borokat. A nap az esztergomi érsek nyári rezidenciáján rendezett vacsorával és tűzijátékkal ért véget.

Német és magyar koronázás – hasonlóságok és különbségek

A német és a magyar koronázás sok hasonlóságot mutat. 1687-ig mindkét államban választás előzi meg a koronázást, utána Magyarország örökös királyság lett – jelen írás szempontjából csak a választás ténye a fontos, az nem, hogy ezek mennyire voltak szabad döntések vagy csak a Habsburgok trónra lépésének elfogadását jelentő „színjátékok”. Ez azonban nem változtatott azon, hogy a koronázást koronázó országgyűlés során kellett véghezvinni. Frankfurtban is egy arra kijelölt „gyülekezetnek”, a választófejedelmek gyűlésének kellett előkészítenie és lebonyolítania a választást és utána a koronázási ceremóniát (bár tény, hogy a német grémium sokkal szűkebb). Szintén a választófejedelmek feladata volt a választási kapituláció megfogalmazása, ahogy a diétán a hitlevelet készítették el. Magyarországon szokás volt, hogy országgyűlési követség hívta meg a királyt a koronázásra, és az uralkodót küldöttség fogadta és kísérte díszes menetben a koronázóvárosba. Bár a római királlyá választott személy bevonulása Frankfurtba szintén jelentős és látványos esemény volt, a meghívás mozzanata a németeknél nem szerepel.

Mindkét országban a koronázás előfeltétele, hogy az uralkodó az állam alkotmányos rendjének megtartására írásbeli (kapituláció/hitlevél) és szóbeli ígéretet (eskü) is tegyen. Az uralkodói „garancialevelek” között azonban nem csak a szokás megjelenésének időpontjában mutatkozik különbség (a birodalomban 1519-től, Magyarországon 1622-től): a választási kapitulációk – jóllehet számos pontot átvesznek az első kapitulációból – folyamatosan bővülnek, egyre jobban korlátozzák a császár mozgásterét. Ezzel szemben a magyar hitlevél fokozatosan rövidül, és lényegében kialakul egy ötponthoz állandó hitlevél. Szintén eltérés mutatkozik az eskü letételének módjában. Németországban a királynak megválasztása után, de még a koronázás előtt esküt kellett tennie a választási kapitulációra, eskü nélkül nem is kerülhetett sor koronázásra. Magyarországon nem a hitlevélre esküdtek a királyok, már csak azért sem, mert az ország törvényeinek megtartására tett eskü jóval régebbi elem volt, mint a hitlevél szokása.

A koronázási szertartás is sok tekintetben hasonlított, noha már az egyházi részben is tapasztalhatók eltérések. Németországban például a templomba érkező uralkodónak nem kellett megcsókolnia a feszületet. További különbség, hogy az egyházi eskü (az egyházi rend tiszteletben tartása) máskor hangzik el a két szer-

tartáson. A német ceremónia során a felkenés és a korona felhelyezése után tette le Lipót ezt az esküt, Magyarországon azonban még a felkenést és a koronázást megelőzően. A felkenés sem volt teljesen egyforma, mert a frankfurti koronázáson nemcsak a mellkasán és a jobb vállán kenték fel, hanem a fején és a jobb alkarján is.

Hasonlóság, hogy a tényleges koronázást mindkét országban többen végezték: a németeknél a három érsek együtt helyezte Lipót fejére a koronát, Pozsonyban a prímás és a nádor feladata volt ez. Az, hogy a korona felhelyezését nem egy személy végzi, mutatja, hogy az egyház számára a koronázási szertartáson belül nem ez volt a legfontosabb mozzanat. Sokkal jelentősebb volt, hogy a felkenést ki végzi. A korona felhelyezésében is tetten lehet érní a világi elemek erősödését a koronázási ceremóniában. Magyarországon a nádor, a király utáni első közjogi méltóság működik közre. A német koronázásban nem annyira az ordó, mint inkább a gyakorlat miatt szivároghatott be a világi elem: azokban az esetekben, amikor a három érsek közül valamelyik nem volt felszentelve, a szertartáson választófejedelemi, tehát világi öltözetben jelent meg és helyezte az uralkodó fejére a koronát. II. Lipót koronázásán mindhárom érsek fel volt szentelve, így egyházi ruháikat viselték, de feltűnő, hogy a szertartás egyházi részének végeztével azonnal átöltöztek, miközben Lipót a lovagokat avatta. A három érsek a koronázási lakomán és a hozzá tartozó ünnepségeken is világi öltözékben volt jelen.

A legnagyobb különbség az egyházi szertartást követő világi ceremóniákban figyelhető meg. A kora újkorban a lovaggá ütéssel kezdődik szimbolikusan a király/császár uralkodása. A középkori magyar koronázásokon még az uralkodás kezdetét nemcsak a lovaggá ütés, hanem egy rövid ítélezés is jelezte,⁸⁰ később azonban a koronázást követő törvénykezés teljes mértékben kikopott. A német koronázások esetében a lovaggá ütésen túl több világi rituálé nem is kapcsolódik a koronázási aktushoz, Magyarországon azonban következik az eskü (amely párjának a választási kapitulációra tett esküt tekinthetjük), végül jönnek a királydombon a négy égtáj felé történő vágások.

Mindkét koronázási ceremóniában megtalálhatók azok a momentumok, amikor bizonyos „kellékeket” szabad prédául hagynak a koronázásra összesereglett népnek, amivel az új király nagylelkűsége szimbolizálható, illetve a népet jelképező városlakók is bevonhatók a szertartásba. Németországban a templomtól a Römerig vezető híd deszkáit és a hidat fedő posztót, a Römer előtt felhalmozott zabot, az ott az ökörsütéshez ácsolt bódét és az ökröt, a szökőkutakból is folyó bort adták oda a frankfurtiaknak. Magyarországon a híd és a különböző állványok deszkáiért, az azokat fedő posztóiért, a lakomához sült ökörért és a téren hagyott borért küzdhettek meg az összesereglett pozsonyiak. Természetesen mindkét városban komoly rendészeti intézkedésekkel próbálták elejét venni, hogy káosz alakuljon ki vagy a nagy versengésben valaki megsérüljön. Ugyanide sorolható, hogy a német főhivatalnokok és magyar zászlóvivők is megkapták ajándékba a szolgálatuk teljesítéséhez szükséges tárgyakat.

80 Hende, 2013. 94.

Feltűnő különbség mutatkozik a koronázási lakomák esetében a főhivatalok gyakorlásában. Míg a német koronázásokon a főhivatalnokok nagy nyilvánosság előtt teljesítették kötelességeiket, a magyar koronázásokon az udvari hivatalok szolgálatának teljesítése zárt ajtók mögött történt. Míg a választófejedelemek (illetve a kora újkor második felében inkább az őket helyettesítő örökös hivatalnokok) a frankfurtiak szeme láttára vitték a mosdótálat, az ételt, az italt stb. az új császár asztalára, a magyar koronázási lakománál csak arról esett szó, hogy a vársáncban sült ökörből került Lipót asztalára is. Különbség volt továbbá, hogy a császári lakomán a császárnak és a választófejedelemeknek saját, szintkülönbséggel is elválasztott asztala volt, és a meghívott birodalmi nemesek is külön asztalnál étkeztek, a magyar királyi lakomák esetében azonban a király és családja, a prímás, a kalocsai érsek és a nádor jóval kevésbé voltak fizikailag elválasztva egymástól. Az ülésrend természetesen mindkét esetben szimbolikus jelentéssel bírt. A németeknél a kiválasztott birodalmi nemesek megvendégelése a lakomával egy időben zajlott, a magyar országgyűlés tagjai viszont már a király visszavonulása után költhették el ebédjüket.

Ahogy írásom elején is jeleztem, az összehasonlítás korántsem teljes. Számos részlet kifejtésére nem volt most lehetőség, például vajon hogyan hatott a birodalmi koronázás a magyar ceremóniára, hol „érhetőket tetten” ezek a hatások. Szintén fontos megvizsgálni, hogy a birodalmi koronázásokon milyen formában és súllyal reprezentálhatta magát Magyarország és fordítva is. Ez csak néhány azokból a témákból, amelyek miatt érdekes és fontos a német és a magyar koronázások további összehasonlító vizsgálata.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források

Aranybulla

Die Goldene Bulle Kaiser Karls IV. vom Jahre 1356. (Újfelnémetből fordította Ralph Glücksmann.) http://ra.smixx.de/Goldene_Bulle_1356.pdf (A letöltés időpontja: 2013. december 30.)

Decsy

1792 Decsy Sámuel: *A' magyar Szent Koronának és az ahoz tartozó tárgyaknak históriája.* Béts, 1792. (Reprint: Bp., 2009.)

Diarium

1791 *Vollständiges Diarium der Römisch-Königlichen Wahl und Kaiserlichen Krönung Ihro nunmehr allerglorwürdigst regierenden Kaiserlichen Majestät Leopold des Zweiten.* Frankfurt am Main, 1791.

Ezer év törvényei

Ezer év törvényei. <http://www.1000ev.hu/>

Goethe

1981 Goethe, Johann Wolfgang: *Költészet és valóság. Életemből.* Bp., 1981.

Hajnóczy

1791 Hajnóczy József: Közjogi értekezés a királyi hatalom korlátairól Magyarországon. In: *Hajnóczy József*. Szerk.: Poór János. Bp. 1998. (Magyar Szabadelvűek.)

Hattenhauer

1995 Hattenhauer, Christoph: *Wahl und Krönung Franz II. A. D. 1792. Das Heilige Römische Reich krönt seinen letzten Kaiser – Das Tagebuch des Reichsquartermeisters Hieronymus Gottfried von Müller und Anlagen*. Frankfurt am Main–Berlin–Wien, 1995.

Kovachich

1790 Kovachich Márton György: *Solennia inauguralia serenissimorum ac potentissimorum principium utriusque sexus, qui ex augusta stripe Habspurgo-Austriaca sacra corona apostolica in reges Hungarorum, reignasque periodo tertia redimiti sunt*. Pestini, 1790.

Vollständiges Diarium

1712 *Vollständiges Diarium, alles dessen was vor/in und nach denen höchstansehnlichsten Wahl- und Crönungs-Solennitaeten des (...) Herrn Caroli des VI. (...)*. Hrsg. v. Johann David Zunners Seel-Erben und Johann Adam Jungen Burger und Buchhändler. Frankfurt am Mayn, 1712.

2. Szakirodalom

Bartonek

1936 Bartonek Emma: *A magyar királykoronázások története*. Bp., 1936. (Reprint: Bp., 1987.)

Bertényi

1978 Bertényi Iván: *A magyar korona története*. Bp., 1978.

Boeselager

2006 Boeselager, Dela von: Zur Salbung und Krönung in der Liturgie der Ordo. In: *Die Kaisermacher. Frankfurt am Main und die Goldene Bulle, 1356–1806. Aufsätze*. Hrsg. v. Brockhoff, Evelyn–Matthäus, Michael. Frankfurt am Main, 2006. 338–345.

Brockhoff–Matthäus

2006 *Die Kaisermacher. Frankfurt am Main und die Goldene Bulle, 1356–1806. Aufsätze*. Hrsg. v. Brockhoff, Evelyn–Matthäus, Michael. Frankfurt am Main, 2006.

Fügedi

1984 Fügedi Erik: A magyar király koronázásának rendje a középkorban. In: *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk.: Székely György. Bp., 1984. 255–273.

Geric

1984 Geric József: Az úgynevezett Egbert (Dunstan)-ordo alkalmazásáról a XI. századi Magyarországon (Salamon koronázásának előadása a krónikákban). In: *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk.: Székely György. Bp., 1984. 243–254.

Hartung

1911 Hartung, Fritz: Die Wahlkapitulationen der deutschen Kaiser und Könige. In: *Historische Zeitschrift*, 107. (1911) 306–344.

Heigel

1877 Heigel, Karl Theodor: *Der Oesterreichische Erbfolgestreit und die Kaiserwahl Karls VII. Nördlingen*, 1877.

Hende

2013 Hende Fanni: „Ad dignitatem regiam sublevetis”. A 18. századi magyar királykoronázások történetéhez. In: *Az 1712. évi pozsonyi diéta egy ciszterci szerzetes szemével*. Szerk.: Forgó András. Pannonhalma–Veszprém, 2013. 65–109.

Holčík

2005 Holčík, Štefan: *Pozsonyi koronázási ünnepségek, 1563–1830*. Bratislava, 2005.

Macek

2010 Macek, Bernhard A.: *Die Krönung Josephs II. zum Römischen König in Frankfurt am Main. Logistisches Meisterwerk, zeremonielle Glanzleistung und Kulturgüter für die Ewigkeit*. Frankfurt am Main–Berlin–Wien, 2010.

Pálffy

2004 Pálffy Géza: Koronázási lakomák a 15–17. századi Magyarországon. Az önálló magyar királyi udvar asztali ceremóniarendjének kora újkori továbbéléséről és a politikai elit hatalmi reprezentációjáról. In: *Századok*, 138. (2004) 5. sz. 1005–1101.

2008 Pálffy Géza: A magyar királykoronázások történetének eddig ismeretlen alapforrása: a magyar tanácsosok 1561. évi javaslata a koronázások pozsonyi szertartásrendjéről. In: *Redite ad cor. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére*. Szerk.: Krász Lilla–Oborni Teréz. Bp., 2008. 489–503.

Pelizeaus

2006 Pelizeaus, Ludolf: Die Rolle der geistlichen Kurfürsten bei Wahl und Krönung in Frankfurt vom Spätmittelalter bis zum Ende der Frühen Neuzeit. In: *Die Kaisermacher. Frankfurt am Main und die Goldene Bulle, 1356–1806. Aufsätze*. Hrsg. v. Brockhoff, Evelyn–Matthäus, Michael. Frankfurt am Main, 2006. 314–324.

Pleticha

1989 Pleticha, Heinrich: *Des Reiches Glanz. Die Reichskleinodien und ihre Geschichte im Spiegel der deutschen Geschichte*. Freiburg im Breisgau, 1989.

Poór

2011 Poór János: Király, rendek, rendi alkotmány a kora újkor végi Magyarországon. In: *Café Babel*, 20. (2011) 65. sz. 83–91.

Staats

2006 Staats, Reinhard: *Die Reichskrone. Geschichte und Bedeutung eines europäischen Symbols*. Kiel, 2006.

Stahl

2006 Stahl, Patricia: „Ein wahrhaftig Schauspiel und fürtrefflich Mahl”. Die kaiserlichen Krönungsbankette im Frankfurter Römer. In: *Die Kaisermacher. Frankfurt am Main und die Goldene Bulle, 1356–1806. Aufsätze*. Hrsg. v. Brockhoff, Evelyn–Matthäus, Michael. Frankfurt am Main, 2006. 282–293.

Stollberg-Rilinger

2008 Stollberg-Rilinger, Barbara: *Des Kaisers alte Kleider. Verfassungsgeschichte und Symbolsprache des Alten Reiches*. München, 2008.

2011 Stollberg-Rilinger, Barbara: On the Functions of Rituals in the Holy Roman Empire. In: *The Holy Roman Empire 1495–1806*. Eds. Evans, R. J. W.–Schaich, Michael–Wilson, Peter H. Oxford, 2011. 359–373.

Szijártó

2005 Szijártó M. István: *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792*. Bp., 2005.

Vajnági

2014 Vajnági Márta: *Császárválasztás 1745*. Bp., 2014. (Megjelenés alatt.)

Wagner

1994 Wagner, Bernd Herbert: *Kaiserwahl und Krönung im Frankfurt des 17. Jahrhunderts. Darstellung anhand der zeitgenössischen Bild- und Schriftquellen und unter besonderer Berücksichtigung der Erhebung des Jahres 1612*. Frankfurt am Main, 1994.

Wandruszka

1965 Wandruszka, Adam: *Leopold II. Erzherzog von Österreich, Großherzog von Toskana, König von Ungarn und Böhmen, Römischer Kaiser*. 2 Bde. Wien–München, 1965.

Ziekursch

1902 Ziekursch, Johannes: *Die Kaiserwahl Karls VI. (1711)*. Gotha, 1902.

MÁRTA VAJNÁGI

CORONATION IN THE HOLY ROMAN EMPIRE AND IN HUNGARY IN THE EARLY MODERN AGE

This article offers a brief comparison of the coronations in early modern Germany and Hungary by examining the German and Hungarian coronation of Emperor/King Leopold II in 1790. I reconstruct the two coronations relying on two monumental printed sources: the detailed imperial coronation diary of 1790 (*Diarium*), and Sámuel Decsy's *History of the Hungarian Holy Crown and the Objects Related to It*. The latter one provides a thorough description of the Hungarian coronation in general, and that of Leopold II in particular.

The Holy Roman Empire was an elective monarchy, and so was Hungary until 1687, when the estates relinquished the right to elect the king. The transformation of Hungary into a hereditary monarchy did not change however that the coronation had to be performed by the diet. Similarly, the German election and coronation had to be prepared and executed by an exclusive corporate body, the electoral college. Both ceremonies had their own obligatory elements: the place, the actors, and the insignia, although there were alterations at times (e.g. a few coronations were held at Sopron instead of Pozsony [Bratislava]). In the Empire, the compulsory components of the rituals were codified in the Golden Bull of 1356, while no such legal prescriptions existed for the Hungarian coronation.

The coronation ceremonies consisted of ecclesiastical and lay rituals. Apart from minor differences, the ecclesiastical part was rather similar. The lay part of the coronation, however, presented significant differences. The first lay ritual after the coronation was the creation of new knights, but in Hungary, the accolade was followed by two other lay ceremonies: the king took the coronation oath, then rode on a pile of soil called the "royal hill", where he brandished his sword to the four cardinal directions. In both cases, a coronation feast closed the ceremony, but clear differences could be observed between the two banquets. In the Empire, the electors as holders of the high offices (e.g. arch-cupbearer) had to perform their symbolic tasks at the emperor's table publically, and at the feast, the emperor's table had to stand 6 feet higher than the electors' tables, and everyone should dine at separate tables. By contrast, in Hungary, the banquet was held behind closed doors, and the participants were not physically detached from each other.